

WHITEHEADŮV IMAGINATIVNÍ SKOK ANEB HLEDÁNÍ NEJVYŠŠÍCH METAFYZICKÝCH PRINCIPŮ

Martina Chalupská

*Katedra filozofie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni
chalupsk@kfi.zcu.cz*

Whitehead's imaginative leap, or searching for the highest metaphysical principles

Abstract—This study focuses on the origins of A.N. Whitehead's metaphysical thought. First, the basic features of Whitehead's pan-physics project and its differences from the metaphysical synthesis are described. It is shown what possible motives led Whitehead to the construction of a complex system of ideas, and its basic characteristic features are analyzed. Three main pillars of Whitehead's organismic philosophy are described, in the spirit of Ford's compositional analysis of the work *Science and the Modern World*, and arguments for the concept of organic mechanism instead of the materialistic view of mechanism are defended. Finally, through imaginative leaps of mind, it is shown how Whitehead arrives at the highest metaphysical principles by means of the basic organismic principles.

Keywords—Whitehead's metaphysics, materialistic mechanism, philosophy of organism, imaginative leap, organismic principle

ÚVOD

ŽIVOT a dílo Alfreda Northa Whiteheada lze sledovat ve třech badatelsky odlišných, přesto navzájem se podmiňujících obdobích. Svou intelektuální dráhu

začíná v roce 1880 na Trinity College v Cambridge, kde se věnuje výuce a publikaci textů z oblasti matematiky a matematické logiky. V roce 1910 ho řada osobních i pracovních podnětů vede k přesídlení do Londýna. Svůj zájem přesouvá do oblasti filozofie vědy a filozofie výchovy. Radikální obrát, jak intelektuální, tak geografický, zažívá v roce 1924. V Londýně čelil již povinnému odchodu do důchodu, a tak přijímá pozici profesora filozofie na Harvardově univerzitě (Whitehead 1970, 5–18). Nejdůležitější spisy tohoto „harvardského období“, během něhož vypracoval vlastní koherentní filozofický systém obecných idejí, jsou *Science and the Modern World* (1925), *Process and Reality* (1929) a *Adventures of Ideas* (1933).

Whitehead je myslitelem nanejvýše komplexním a mezi jednotlivými myšlenkovými obdobími panuje jasná a zřetelná kontinuita. Metafyzický systém tedy vypracovává na základě poznatků, ke kterým dospěl ve svých matematických pracích a rovněž i v době zájmu o filozofii vědy.

V této studii se zaměříme především na třetí fázi Whiteheadova myšlenkového vývoje. Ta je charakteristická holistickým přístupem při tvorbě všeobšáhle a všezahrnující metafyziky. Znamená jednak snahu o vytvoření univerzálního explikač-

ního schématu a zároveň zdůrazňování dynamické povahy skutečnosti mající na jedné straně charakter proměnlivosti i stability a na straně druhé charakter relačnosti i identity. Tyto její aspekty se Whitehead snaží zachytit v pojmovém schématu, v jehož rámci bude možné popsat všechny stupně přírodního dění. V knize *Process and Reality*, která představuje vrchol tohoto úsilí, charakterizuje výše zmíněné schéma takto: „Spekulativní filozofie je snaha o vytvoření koherentního, logického a nutného systému obecných idejí, jehož prostřednictvím může být interpretován každý prvek naší zkušenosti.“ (Whitehead 1978, 3)

Cesta k Whiteheadově filozofii vede skrze pochopení metaforické a eliptické povahy jazyka prostřednictvím imaginativních obsahů mysli, neboť „žádný jazyk nemůže být svou povahou jiný než eliptický vyžadující skok imaginace pro porozumění významu, jenž je relevantní k bezprostřední zkušenosti“ (Whitehead 1978, 13). Termín „imaginativní skok“ je Whiteheadem ustanovená technická, objevující se ve spisech „harvardského období“. Obecně můžeme říci, že naznačuje potřebu neustálého překračování hranic našeho vědění o světě skrze cesty imaginace, pomocí níž nalézáme stále nové a nové významy již poznaného.

V této souvislosti Whitehead hovoří o blízkém sepětí filozofie a poezie. Byl silně ovlivněn především básníky romantického hnutí, a to zejména Williamem Wordsworthem, který pro Whiteheada ztělesňoval nejzásadnější reakci proti abstraktnímu mechanistickému obrazu přírody. Hodnotu a smysl filozofie vidí jako analogickou k hodnotě a smyslu poezie. Obě tyto sféry lidského ducha usilují o nové bytostné myšlenky a slovní vyjádření ukrývající se za běžnými významy slov pro pokračující dobrodružství lidské naděje (Whitehead 1968, 174).

ODLIŠENÍ PANFYZIKY¹ A METAFYZIKY

Pro porozumění Whiteheadovu třetímu myšlenkovému období, tedy období metafyzickému, je nutné si alespoň nastínit základní rysy období předcházejícího, které naplňoval svým zájmem o filozofii přírody. Tento panfyzický projekt je spojen s Whiteheadovo pobytem na University of London v letech 1910–1924 a představuje především reakci na v té době velmi intenzivní diskuzí o vědeckém a filozofickém statutu teorie relativity.

Viktor Lowe, přední whiteheadovský badatel, rozlišuje v rámci této panfyzické fáze Whiteheadova myšlení dvě její subfáze: prespekulativní epistemologii (1914–1917) a filozofii přírody (1918–1924), přičemž prvně zmíněná představuje jakousi přípravnou pozici pro spisy vydané do roku 1924 (Lowe 1951, 52, 64).

Hlavními publikacemi z tohoto období jsou *An Enquiry Concerning the Principles of Natural Knowledge* (1919), *The Concept of Nature* (1920) a *The Principle of Relativity* (1922). Whitehead zde vypracovává komplexní koncepci filozofie přírody, jež má své přísné restriktce. Ty představují především naprosté zapovězení metafyziky a terminologickou i názorovou konzistentnost.

Michal Andrlé rozlišuje pět základních rysů, které jsou těmto spisům společné. Jsou jimi vysvětlení vědy odkazem na předvědeckou rovinu života, vyloučení metafyzických otázek, důraz na empirickou zkušenost a její průběhový a kontinuální charakter a problém formulace fyzikálního pole (srov. Andrlé 2010, 32–47).

Pro nás je nyní důležitý rys nejvýznamnější a tím je odhlédnutí od metafyzické roviny filozofického zkoumání. Ve fázi prespekulativní epistemologie vymezuje Whitehead metafyziku následovně: „Je možné, že adekvátní analýza každého zdroje a každého typu zkušenosti by přinesla ozeřejmující důkaz reality a její povahy. (...) Precizní osvětlení takovéto otázky je problémem metafyziky. Jedním z cílů, které se zde však snažím předvést je, že základ vědy

nespočívá v jakýchkoliv metafyzických závěrech, ale že věda i metafyzika začínají na společné základně bezprostřední zkušenosti.“ (Whitehead 1917, 113–114)

Metafyzika je tedy pro Whiteheada nyní tím, co by mohlo přinést osvětlení skutečné povahy univerza. Nicméně zkoumání povahy přírodních věd spojující geometrii s matematickou logikou, protínající obecné filozofické principy a představující kritiku Einsteinovy obecné teorie relativity takovému snažení nepřipouští. To může být výlučně cílem metafyziky, která umožňuje spojení veškerého lidského myšlení a jednání tak, abychom mohli interpretovat každý prvek lidské zkušenosti.

Ve fázi filozofie přírody, oproti fázi spekulativní epistemologie, je již metafyzika spojena s analýzou mysli a sebereflexe vnímatele. Nicméně do panfyzického výkladu přírody tyto její aspekty nezahrnuje (Andrle 2010, 57–58): „Nyní se zabýváme pouze přírodou, to znamená objektem našeho perceptuálního poznání, nikoli syntézou poznávajícího s poznaným. Tato distinkce je přesně tím, co odlišuje přírodní filozofii od metafyziky. V souvislosti s tím, žádná z našich nejasností, pokud jde o přírodu, nebude vyřešena ohledem na fakt, že je zde mysl, která ji poznává. Naším tématem je koherence poznaného a nejasnost, kterou odkrýváme, se týká podstaty toho, co je poznané.“ (Whitehead 1919, vii)

Syntéze vědění s tím, kdo ví, se Whitehead záměrně vyhýbá, aby se nechýtil do pastí bifurkačních teorií.² Jak a proč poznáváme, a jaké jsou tedy v důsledku naše obsahy vědění, je pro epistemologickou bázi panfyziky irelevantní. Obranou proti této bifurkaci přírody je Whiteheadův předpoklad, že příroda sama o sobě je uspořádaný systém, zcela soběstačný a na poznávajícím nezávislý: „Příroda odkrývaná smyslovou percepcí je sebe-obsažná vůči smyslovému uvědomování a dále je sebe-obsažná i vzhledem k myšlení. Tuto sebe-obsažnost přírody budu vyjadřovat tím, že řeknu, že příroda je pro mysl uzavřena.“ (Whitehead 1920, 4)

Tím nemíní žádné metafyzické prohlášení připisující přírodě specifický ontologický status. Jde o to, že můžeme přemýšlet o přírodě tzv. homogenně, to znamená tak, že nepřemýšlíme o myšlení.³

V průběhu celé práce *Science and the Modern World* Whitehead nepřestává klást důraz na kritiku tradičního mechanistického, nebo jak sám píše, vědeckého materialismu, který úzce souvisí s bifurkačními teoriemi a jehož linie je tradičně odvozována od Descarta. Bifurkace přírody pro Whiteheada představuje hrozbu v podobě epistemologické pozice rozdělující svět do kategorií hmoty a mysli. V důsledku tak existuje svět „pravé reality“ a svět „odvozený“, „smyslový“. Analogicky tak bifurkace znamená existenci dvou druhů přírody. První přírodu, jež je *příčinou* našeho vědomí si přírody, označuje jako „kauzální přírodu“ (*causal nature*). Jedná se o domnělý systém molekul a atomů ovlivňující mysl tak, že si je následně vědoma jevové přírody, resp. ji produkuje. Druhou přírodu, *produkovanou* naším vědomím, označuje jako „jevovou přírodu“ (*apparent nature*). Tu představují veškeré smyslové vjemy. V této souvislosti rovněž používá pojmy „vplývající“ (*influent*) a „vyplývající“ (*effluent*) příroda. „Tak by zde byly dvě přírody, jedna by byla domněnkou a druhá snem.“ (Whitehead 1920, 30–31)

Máme-li se tedy vyhnout rozdvoužení přírody, musíme naše vědění o jevovém světě chápat jakožto individuální zkušenost něčeho, co je více než osobní, co tuto zkušenost přesahuje. Příroda se tak stává totalitou individuálních zkušeností jevového světa (Whitehead 1922, 62).

Teoretické oblasti, které byly vyjmuty z panfyziky, jsou později součástí vřezahrnující metafyziky. Tento krok však vyžadoval restrukturalizaci konceptuálního schématu a celkovou proměnu pojetí filozofie, která se stává spekulativní a holistická. Jejím jádrem se stávají generalizace takového stupně, kterého je v daný moment naše mysl schopna. Cesta k nim podle Whiteheada vede skrze imaginativní skok. V knize

Process and Reality vysvětluje tuto metodu objevování metaforou letu letadlem: Základ tvoří jednotlivá přímá pozorování, následně se povzneseme do výšin imaginativní generalizace a opět přistaneme s rozšířeným pozorováním přesně vyjádřitelným pomocí racionální interpretace (Whitehead 1978, 5).

WHITEHEADŮV PŘÍKLON K METAFYZICE

Myšlenkový posun k metafyzickým otázkám můžeme u Whiteheada nahlížet z několika perspektiv. Podle Nathaniela Lawrence je výsledkem napětí mezi idealistickým a realistickým aspektem epistemologie v období zájmu o filozofii přírody (Lawrence 1956, 15). Ivor Leclerc samotnou existenci tohoto konfliktu zpochybňuje a argumentuje, že odlišnost filozofických pozic je důsledkem zájmu o odlišné oblasti (Leclerc 1957, 88). Oba badatelé se shodují, že metafyzika, která se stává středobodem Whiteheadova zájmu po roce 1924, byla až do tohoto roku z jeho prací přísně vyloučena. Nyní je však nucen své koncepce událostí a objektů redefinovat pro novou oblast bádání.

Epistemologický konflikt ani pouhou změnu zájmu o metafyzické otázky však nepřijímá Lewis S. Ford a nabízí třetí perspektivu, z níž můžeme Whiteheadovo směřování nahlížet. Ford předpokládá, že již Whiteheadova filozofie přírody je prostoupena ryzí metafyzikou a jeho vyspělý metafyzický systém je důsledkem postupné revize této původní „přírodní metafyziky“ (Ford 1984, 2). Toto vysvětlení nenajdeme u žádných dalších teoretiků interpretujících Whiteheadův myšlenkový vývoj.

Téměř všichni komentátoři posuzují *Science and the Modern World*,⁴ (z jejich pohledu) první metafyzicky zaměřené dílo, jako *celek* patřící k pozdní filozofii. Ford naopak nepředpokládá, že posun k pozdní filozofii časově splývá s posunem do oblasti metafyziky. Na základě kompoziční analýzy dospívá ke komplexnější historii struktury tohoto díla. Původní vrstvu tvořící jádro *Science and the Modern World* představují

tzv. „Lowell Lectures“. Zde nicméně nenacházíme základní rysy jeho pozdní filozofie (jedinou výjimku by mohl tvořit rys pansubjektivní v přesně stanoveném smyslu). Původní „Lowell Lectures“ představují extenzi filozofie přírody do metafyziky. Následný vývoj spekulativního schématu se však ubírá jiným směrem (Ford 1984, 2).

V samotné Whiteheadově pozdní filozofii Ford rozlišuje tři základní charakteristické rysy: Za prvé hovoří o temporální atomicitě (*temporal atomicity*), která vyjadřuje Whiteheadovo pozdější pojetí událostí (Ford 1984, 2). V souladu s panfyzickým obdobím je čas v období metafyzickém spojen s kreativním postupem přírody (*creative advance of nature*). Nicméně později klade větší důraz na atomickou povahu kontinua (Andrle 2010, 328): „V každém aktu nastávání dochází k nastávání něčeho s temporální extenzí, ale akt sám o sobě je neextenzivní, ve smyslu jeho dělitelnosti na dřívější a pozdější akty nastávání, které korespondují s extenzivní dělitelností toho, co nastává.“ (Whitehead 1978, 69) Z uvedeného citátu je zřejmý odklon od temporálně-kontinuální povahy skutečnosti zastávané ve filozofii přírody: „Kontinuita přírody je kontinuita událostí. Každá událost obsahuje ostatní události jako části sebe sama; každá událost je částí jiných událostí.“ (Whitehead 1920, 76)

Druhým znakem metafyzického posunu je pansubjektivita (*pansubjectivity*). V důsledku temporální atomicity je jedinou možností, jak vnímat bezprostřední přítomnost (*present immediacy*) skrze momentální subjektivitu (*momentary subjectivity*). Vše ostatní, aby mohlo být zažíváno, musí být minulostí. Subjektivní faktory zkušenosti odkazují k bezprostřední přítomnosti individua a objektivní faktory k minulým událostem přítomným v této bezprostřednosti. Rozdíl mezi subjektivním a objektivním tedy spočívá v otázce času a neodpovídá již distinkci mezi mentálním a fyzickým (Ford 1984, 3). Whitehead sám definuje pansubjektivitu, tedy stanovisko, kdy veškeré události jsou na-

dány vlastní subjektivitou, taktó: „Kromě zkušeností subjektů zde není nic, nic, nic, holá nicota.“ (Whitehead 1978, 167)

Posledním znakem je teizmus (*theism*). Pro Whiteheada Bůh nejprve představuje limitující faktor uspořádání světa. Teprve v knize *Process and Reality* se Bůh a příroda stali esenciálními znaky jeho metafyziky (Ford 1984, 4). Pro Whiteheada má filozofické úsilí vést k co největší možné míře generalizace vztahů všech entit, které mohou existovat v jakémkoli slova smyslu. Pakliže tedy může existovat entita jménem Bůh, musí být nevyhnutelně zahrnuta do oblasti metafyzického zdůvodňování (Guy 1966, 108).

Srovnáním kompozice původních „Lowell Lectures“ s pasážemi, které k nim byly přidány později, dospívá Ford k přesvědčení, že mezi těmito částmi panuje určité napětí. Whiteheadův metafyzický posun tedy přichází právě v průběhu tvorby této knihy. Koncepce temporální atomicity a filozofického teizmu se objevuje právě v období mezi únorem 1925 a červnem 1925, kdy knihu dokončuje (Ford 1984, 4). Ford se rozchází s tradičním předpokladem, že se přelom odehrál patrně v roce 1924, tedy ještě před tím, než začal knihu psát. Ta bývá tak obecně považována za přelomové dílo oddělující Whiteheadovo období přírodní filozofie od období metafyzického.

Ford rozlišuje čtyři základní vrstvy tvořící knihu *Science and the Modern World*:

1. Osm přednášek proslovených na Lowellově institutu představuje první nástin Whiteheadovy metafyziky kontinuálně vzešlé z filozofie přírody, přičemž přijetí temporální atomicity představují zcela nový směr metafyzických úvah.
2. Dvě kapitoly byly původně publikovány mimo Harvard: přednáška „Mathematics as an Element in the History of Thought“ a přednáška „Religion and Science“.

Tyto dvě vrstvy knihy patří svou povahou k Whiteheadově dřívější filozofii. Následující dvě kapitoly náležejí k filozofii pozdější:

3. Původní text „Lowell Lectures“ byl otištěn s „lehkým rozšířením“. Toto rozšíření se týká tří následujících přednášek: „The Nineteenth Century“, „Relativity“ a „The Quantum Theory“. Tři paragrafy vložené do textu přednášky s názvem „The Nineteenth Century“ obsahují Whiteheadem nově objevenou teorii trvání (*theory of endurance*) založenou na temporální atomicitě. Dále zde předjímá některá témata zcela nových kapitol „Abstraction“ a „God“. Dodatek ke kapitole „Relativity“ je pro nás nejvýznamnější, neboť zde Whitehead uvádí kroky, které ho vedly k zavedení temporální atomicity, jež představuje jakýsi katalyzátor dalších metafyzických obrátů. Poslední adice k původním textům „Lowell Lectures“ se vyskytuje v přednášce „The Quantum Theory“, kde předkládá alternativní pojetí kontinua pramenící z temporální atomicity.⁵

4. Poslední vrstvu *Science and the Modern World* tvoří přednášky „Abstraction“ a „God“. Byly vytvořeny čistě pro kompletaci knihy, a nebyly tedy, jako většina Whiteheadovy práce, publikovány v podobě původních přednášek. Jsou výsledkem snahy o revizi vlastní filozofie pod vlivem teorie temporální atomicity. Tyto kapitoly jasně předznamenávají nejen samotný metafyzický obrát, ale také tři adice popsané výše (Ford 1984, 5–10).

Whiteheadův ústřední pojem vyskytující se ve všech spisech „harvardského období“, tedy pojem „aktuální událost“ (*actual occasion, actual entity*) je poprvé uveden právě v kapitolách „Abstraction“ a „God“: „V ostatních částech knihy se objevuje pouze dříve užívaný pojem „událost“ (*event*).“⁶

Ford konstatuje, že případné dodání pasáží obsahujících temporální atomicitu a teizmus do původních „Lowell Lectures“ nedokládá obrát ve Whiteheadovo myšlení. Spíše byly tyto pojmy v jeho mysli, ale neměl prozatím příležitost je více rozvíjet. Také vše, co je zde napsáno o událostech (*events*), bude lépe srozumitelné ve

světle atomicky pojatých aktuálních událostí (*atomic actual occasions*), které Whitehead představí později v *Process and Reality* (Ford 1984, 11).

WHITEHEADOVA ORGANIZMICKÁ FILOZOFIE

Pro Whiteheada není podstatou veškeré skutečnosti statické bytí, ale neustálá přeměna, vznik a zánik. Snaha o procesuální pojetí skutečnosti naplňuje Whiteheadovo třetí myšlenkové období, období metafyzické.

Nejobtížnější úkol, který před Whiteheadem při výstavbě vlastního filozofického systému stál, spočíval v nutné purifikaci pojmového aparátu. Tradiční pojmy užívané ve filozofických koncepcích či běžné řeči se vztahují k poměrně stálým objektům. Whiteheadovým cílem bylo vtělit jim procesuální konotaci nebo vytvářet neologismy a následně je začlenit do „koherentního a logicky nutného systému idejí, pomocí něhož bude možné interpretovat každý prvek naší zkušenosti“ (Whitehead 1978, 8).

Proleptičnost Whiteheadova jazyka spočívající ve snaze vyjádřit mnohdy jen stěží dohlédnutelné myšlenky posouvá Whiteheadovy pozdní texty za hranice srozumitelnosti. Nežřídka dochází k tomu, že idejím vyloženým v dřívějších pracích se dostává plného vyznění až v pracích pozdějších. To by samo o sobě nebylo ničím neobvyklým, kdyby však Whitehead tyto ideje nedopracoval s již poměrně odlišným sémantickým slovníkem, a čtenáři tak cestu do hlubin jeho spisů neosazoval trnovými keři. S touto skutečností souvisí i Whiteheadovo příznačné eliptické myšlení, závislé na bezprostředním dovozování něčeho, čeho si sám v daném čase nebyl ještě plně vědom.

Tuto povahu svých metafyzických spisů vysvětluje následovně: „Nové ideje není možné vyjadřovat pomocí starých pojmů.“ (Whitehead a Johnson 1952, 160) Byl v tomto směru ovlivněn Bergsonem a jeho výzvou po vytváření nových konceptů vhodnějších pro vyjádření pravé povahy

času, kterou vidí v nepřetržitém a nedělitelném trvání (*durée*).

Filozofové elejské školy byli pro Bergsona těmi, kteří nepřikládali pohybu metafyzický význam. Přestože jsme prostřednictvím senzibilní reality neustále konfrontováni s proměnlivým stáváním se (*devenir*), naši inteligibilní realitu, kterou považujeme za více reálnou, se před ním snažíme chránit pomocí jasně definovatelných kvalit, forem nebo esencí a záměrů nebo plánů aktů, které se právě dějí. Tak se s postupem času vyvíjela filozofie forem neboli filozofie idejí (Bergson 1944, 341–342).⁷

V důsledku tohoto Bergson překládá pojem *idéa*, pojmy „pohled“ nebo „moment“. Neboť řecké *idéa* je pouhý statický odlesk nestabilní reality proměnlivých entit. Jestliže bychom redukovali věci na pouhé ideje, rozštěpili bychom tím akt stávání se na řadu statických bezčasových bodů – právě tak jako Parmenidés či Zénón. Jestliže tento kinematografický mechanismus našeho intelektu aplikujeme na analýzu přirozeného světa, končíme ve filozofii idejí (Bergson 1944, 342).

Whiteheada i Bergsona spojuje kritika tradiční substancialistické metafyziky. S tím souvisí potřeba revize jazykových prostředků potřebných pro postižení dynamické povahy života. Oba také shodně odmítají pozitivistický přístup jakožto pouhou aplikaci pojmů na skutečnost, která je následně skrze tyto pojmy vysvětlována. Pozitivizmus tedy odhaluje jakousi *vlastní* skutečnost, a nikoli skutečnost samu o sobě.

Shodně se přiklánějí na stranu intuice. Citujme z Whiteheada: „Jediný apel je na intuici.“ (Whitehead 1978, 22) Později, v knize *Adventures of Ideas*, píše: „Veškeré poznání je odvozeno a verifikováno skrze přímé intuitivní pozorování.“ (Whitehead 1933, 177) Podle Bergsona „existuje přinejmenším jedna skutečnost, kterou všichni uchopujeme zevnitř, intuicí, a nikoli jednoduchou analýzou. Je jí naše vlastní osoba ve svém plynutí napříč časem. Je to naše já, které trvá“ (Bergson 2003, 177). Pomocí

intuice tedy poznáváme podstatu reálného proměnlivého dění.

Než přikročíme k hlavním principům organizmické filozofie, v krátkosti si nastíníme cestu, kterou Whitehead došel k samotnému pojmu *organizmus*.

Za prvotní impulz můžeme považovat zkoumání v oblasti kvantové fyziky, která staví na představě elementární částice pohybující se v prostoru diskrétně. To však neodpovídá našemu vnímání kontinuální existence každodenních entit. A jelikož elementární částice jsou základními složkami těchto entit běžné zkušenosti, je nutné zcela revidovat naše představy o povaze skutečnosti (Whitehead 1925, 36–37).

Paradox diskontinuální prostorové existence Whitehead vysvětluje prostřednictvím principů platných pro světlo a zvuk aplikovaných na stabilní hmotu. Její jednotlivé elementy jsou následně popsány jako organizované systémy vibrujícího proudění energie: „Jestliže rozdělíme čas do menších segmentů, vibrační systém jako jedna elektronová jednotka neexistuje. Prostorová dráha takové vibrační entity – tam, kde je entita *vytvářena* vibracemi – musí být reprezentována sérií oddělených pozic v prostoru...“ (Whitehead 1925, 38)

Jelikož podstatou skutečnosti je podle principů kvantové fyziky vlnění, nahrazuje Whitehead pojem hmoty pojmem organizmus: „Pole je nyní otevřeno pro zavedení nové doktríny organicizmu, která může zaujmout místo materializmu, s nímž věda od sedmáctého století sevřela filozofii.“ (Whitehead 1925, 38)

Metafyzika vystavěná na principu organizmu má, podle Whiteheada, své zárodky již u Leibnize. Whiteheadův organizmus a Leibnizovy monády jsou shodně pojímány jako reálné ultimátní složky univerza (Whitehead 1925, 38). Společně se distancují od karteziánského pojetí hmoty a namísto toho vysvětlují fyzikální svět ve světle mentalistických termínů (srov. Johnson 1959, 285–286).

I přes počáteční shodu Whitehead celkovou koncepci monád podrobuje kritice, a to

na základě Leibnizova tvrzení: „Monády nemají okna, skrze která by mohlo cokoli přijít dovnitř nebo vyjít ven.“ (Leibniz 2008, § 7) Jejich vzájemné sjednocení tedy probíhá prostřednictvím „předzjednané harmonie“. To je pro Whiteheada samozřejmě zcela nepřijatelné, neboť monády se nemohou vzájemně nikterak ovlivňovat. Je to pouhý soubor nezávislých entit bez možnosti reálných vnitřních vztahů.

Nyní se již můžeme blíže podívat na základní předpoklady, z nichž Whitehead vychází při výstavbě systému organicistní metafyziky.

Pokud jde o strukturu knihy *Science and the Modern World*, zastáváme Fordovu koncepci kompoziční analýzy i s jejími důsledky. Budeme tedy vycházet z předpokladu, že metafyzika knihy *Science and the Modern World* kontinuálně navazuje na dřívější filozofii přírody a nepředstavuje monolitický celek patřící k pozdější filozofii, a tedy ani jakousi nedokonalou propedeutiku ke knize *Process and Reality*. Whitehead v ní předkládá pečlivou kritiku ortodoxního vědeckého materializmu, k němuž buduje vlastní alternativu v podobě filozofie organizmu.

Tento dialektický přístup ústí v tři hlavní pilíře organizmické filozofie, přičemž každý z nich nahrazuje jisté a pro Whiteheada zcela nepřijatelné prvky karteziánu (srov. Ford 1984, 22).

První opěrný bod organizmické filozofie představuje odmítnutí absolutního odloučení prostorových a časových charakteristik. S tím souvisí kritika tzv. prosté lokace (*simply location*) a její nahrazení koncepcí prehenzivní jednoty (*prehensive unity*).

Bifurkační princip, který má u Descarta podobu přísného rozlišení *res extensa* a *res cogitans*, připisuje prostoru (látce, hmotě) atribut extenze a bytí (času) atribut procesu. Prostor se tak stává bezčasovým plémem, které si je vědomo sebe sama pouze prostřednictvím okamžiku, nikoli skrze trvání (procesu). Proto Whitehead nahrazuje Descartovu látku událostmi (*events*), které si ponechávají svou procesualitu (White-

head 1922, 38–39). Veškerá procesuální skutečnost je pro Whiteheada tvořena dynamickými složkami – událostmi a má prostoročasový charakter.

Na tomto místě si dovoluji krátkou odbočku k stručnému vysvětlení pojmu „událost“. Pravděpodobně nejlepším příkladem pro pochopení událostní podstaty univerza bude paradoxně pevné a statické těleso. Vypůjčíme si zde příklad z Whiteheadovy rané metafyzické knihy *The Concept of Nature*: Kleopatřin obelisk v Londýně. Na první pohled nejeví známky jakékoli probíhající události. Ale má svou historii, přítomnost i budoucnost: Byl vytvořen okolo r. 1450 př. Kr. v Héliopolis a postupem času doputoval až do Londýna a jednou jistě přestane i existovat. K těmto makroskopickým událostem se ale samozřejmě přidávají i ty mikroskopické. Každou sekundou se aktivně uskutečňuje a nezůstává tentýž. Den co den ztratí několik molekul a jiné získá a vlivem počasí je narušována jeho struktura. V každém okamžiku je naplněn rozmanitou sérií událostí, které se tak stávají ultimátními složkami univerza (srov. Whitehead 1920, 165–167).

Descartova prostoročasová frakce umísťuje každý předmět do tzv. prosté lokace: „Řekneme-li, že daná část hmoty má charakter prosté lokace, znamená to, že v případě jejích prostoročasových vztahů je právě tam, kde je, v definitivně vymezeném prostorovém regionu a v definitivně vymezeném časovém úseku, zcela bez ohledu na vztahy této části hmoty k ostatním prostorovým regionům a časovým úsekům.“⁸ (Whitehead 1925, 58)

Živé i neživé organizmy mohou podle Whiteheada být nadány poznávací schopností, která může, avšak nemusí mít kognitivní charakter. Slova jako vnímání (*perceive*), uvědomování (*awareness*) a chápání (*apprehension*) Whiteheadovi konotují právě přítomnost vědomí. Z tohoto důvodu používá pro označení nekognitivního chápání (*uncognitive apprehension*) termín uchopení, prehenze (*prehension*), které naznačuje právě možnou nepřítomnost vě-

domí (Whitehead 1925, 70). Tím připisuje schopnost zakoušet, a tedy i možnost mít zkušenostní obsahy, neživé přírodě. Termín zkušenost (*experience*), který je potřeba chápat jako technicky ukotvený, je pro Whiteheada nanejvýše obecným termínem vyjadřujícím princip interakce všech organizmů.

Neustálé dění a uskutečňování, které v přírodě probíhá, je tedy usouvztažňování, sjednocování věcí do jednoty uchopení (*unity of prehension*) a to, co je takto uskutečněno, je samo prehenzí, nikoli věcí. Jednotlivé prehenzivní jednoty⁹ jsou navzájem propojeny a esenciálně se vztahují k jiným místům a časům. Tím je odstraněna idea prosté lokace a nahrazena ideou prehenzivního sjednocení v čase a prostoru (Whitehead 1925, 71).

Autoři Rapp a Wiehl si všimají, že základem pro teorii prehenzí je Berkeleyho zdůraznění, že věci jsou reflexe božské jednoty, a ty jsou dány dohromady a sjednoceny myslí. Berkeleyho vliv na Whiteheada byl rozhodující na počátku 20. let, kdy Whitehead formuloval své první filozofické myšlenky, které později získaly podobu filozofie organizmu. Whitehead byl také velmi dobře obeznámen s Berkeleyho kritikou Newtona a Locka, a sám na jejím základě vyvinul svou vlastní kritiku mechanistického materialismu.

Whitehead se zpočátku od Berkeleyho distancoval, a to svým prohlášením, ve kterém říká: „Zajímáme se pouze o přírodu, to znamená, o objekt našeho perceptuálního poznání, a nikoli o syntézu poznávajícího s poznávaným. Tato distinkce je přesně to, co odděluje přírodní filozofii od metafyziky. V souladu s tímto, žádná ze záhad přírody nebude vyřešena pomocí východiska v podobě poznávající mysli. Naším zájmem je koherence poznávaného a složitosti, které budeme rozplétat, se týkají toho, co je to, co je známé.“ (Whitehead 1919, vii)

Whiteheadův zájem je tedy v oblasti „objektů přírodního poznání“, a nikoli idejí, které jsou aktuálně vtištěny našim smyslem (srov. Rapp a Wiehl 1990, 22). V této

souvislosti hovoří o *Berkeleyho dilematu*: „Percepce jsou v mysli a univerzální příroda je mimo mysl, a tudíž koncepce univerzální přírody nemá žádnou relevanci k našemu perceptuálnímu životu.“ (Whitehead 1919, 8–9)

Berkeley tak podle Whiteheada nebyl schopen vyřešit vztah mezi poznávajícím a jeho prostředím, jelikož se zcela soustředil na samotný akt percepce, a přehlédl tak, že poznávající a percepce jsou součástí prostoročasu. Berkeleyho mysl, tedy subjekt, bude moci být vysvětlena zavedením pojmu souvztažnosti (*relatedness*), neboť tato mysl má tělo a to je součástí prostoročasu. Status těla v prostoročasu se stává problémem přirozeného poznání (*natural knowledge*), nikoli lidského poznání (*human knowledge*) (Rapp a Wiehl 1990, 23). „Souvztažnost, která je subjektem přírodního poznání, nemůže být pochopena bez odkazu k obecným charakteristikám percepce. Naše percepce přírodních událostí a přírodních objektů je percepce z vnitřku přírody, a není vědomím uvažujícím o veškeré přírodě nestranně z vnějšku.“ (Whitehead 1919, 12–13)

Skutečná povaha percepce je založena na souvztažnosti k nám. Whitehead přenesl Berkeleyho dilema do kontextu filozofie přírody. Akt percepce je tak součástí sítě souvztažnosti a zkoumán jako část konceptu přírody. Berkeleyho perceptuální akt je převeden do ontologického procesu sebe-konstituujících entit (Rapp a Wiehl 1990, 23–29). „Nejprve si povšimněte, že idea prosté lokace je minulostí. Věci, které jsou uchopeny, a tím převedeny z potenciality do aktuality, jsou tedy zde a nyní, nejsou zámek, mrak nebo planeta jako takové; ale jsou zámkem, mrakem nebo planetou z pohledu daného času a prostoru, z pohledu prehenzivní unifikace. Jinak řečeno, jedná se o perspektivu¹⁰ zámku stojícího jinde, z pohledu unifikace zde. Jsou to tudíž aspekty zámku, mraku nebo planety, které jsou zde uchopeny do jednoty.“ (Whitehead 1925, 71) Whiteheadův důraz na povahu percepce spočívající v souvztažnosti k nám

vyjadřuje Leibniz takto: „Jestliže se díváme na město z více úhlů pohledu, získává aspekty (perspektivy) nekonečně mnoha jednoduchých substancí, jakoby mnoha odlišných vesmírů, které nejsou ničím jiným než aspekty (perspektivami) jednotného vesmíru, podle konkrétního pohledu každé monády.“ (Leibniz 2008, § 57)

Druhým pilířem organizmické filozofie je posun od mechanistického materialismu k organickému mechanismu, který představuje evoluci stále více komplexnějších organizmů.¹¹ Podle konceptu materialistického mechanismu jsou interagující částice prostě lokalizované a vztahují se k sobě navzájem pouze externě. Jsou to izolovatelné matematizovatelné objekty – produkty logického rozlišování. Podle organického mechanismu plán celku ovlivňuje charakter každého subordinárního organismu (Whitehead 1925, 80). Jednoduše řečeno celek ovlivňuje každou jednotlivou část a každá jednotlivá část ovlivňuje celek.¹²

Základní metafyzické principy Whiteheadovy filozofie jsou podle Lova aktuální události, věčné objekty, prehenze a kreativita. Silný vliv při utváření toho konceptuálního schématu měli na Whiteheada romantičtí básníci, podle kterých máme o přírodě přemýšlet v souvislosti s pojmy změny, hodnoty, věčných objektů, přetrvávání, organismu a vzájemného pronikání (Whitehead 1925, 89).

V knize *Process and Reality* Whitehead ostře odlišuje jednak události (*events*) a aktuální události (*actual occasions*) a také entity (*entities*) a společenství (*societies*). Pojem „událost“ má obecnější smysl a označuje „řadu aktuálních událostí vzájemně provázaných určitým determinovaným způsobem v jednom extenzivním kvantu“. Zatímco termín „aktuální událost“ odkazuje k limitovanému typu události, jež má pouze jeden člen (Whitehead 1978, 73). Událost může tedy v nejzazším případě obsahovat jedinečnou aktuální událost – jednotlivý akt nastávání.¹³ Avšak obecněji se jedná o skupinu takových aktů, o rozmanitost nastávání, kterou Whitehead nazývá řa-

dou (*nexus*) a definuje ji jako „jedinečný fakt společenství mezi aktuálními entitami“ (Whitehead 1978, 20). Jinak řečeno, *nexus* je množina událostí následujících v čase a prostoru nebo jinak k sobě přiléhajících. Jestliže mají všechny prvky *nexu* určitou definující charakteristiku, nazývá je Whitehead společenstvím (Whitehead 1978, 34). S těmi se setkáváme v běžném životě: „Skutečné aktuální věci, které přetrvávají, jsou všechny společenství.“ (Whitehead 1978, 204) Whitehead je také nazývá trvalými objekty (*enduring objects*) (srov. Whitehead 1978, 35, 109), příkladem může být již zmínovaný londýnský obelisk.

Shrňme: prostřednictvím aktuální události nastává vše nové a událost je extenzivní množinou či temporálními sériemi aktuálních událostí. Je tedy zásadní rozdíl mezi *individuálním* nastáváním a *sumarizací* těchto nastávání. Povaha přírodního dění není kontinuální, ale atomická: „Existuje nastávání kontinuity nikoli kontinuita nastávání.“ (Whitehead 1978, 35) Zde se opět vracíme k Whiteheadovo pojetí skutečnosti jakožto atomického dění, které je jedním ze základních znaků jeho pozdní filozofie.

Každá aktuální událost je diskontinuítní transformací, při které dochází ke vzniku něčeho nového (*production of novelty*), která je novou formou soudržnosti (*togetherness*) (Whitehead 1978, 21). Proces jejich nastávání či sebe-utváření Whitehead také fixuje prostřednictvím pojmu konkrescence (*concrecence*), který pochází z latinského *conrescere* vyjadřující srůstání jednotlivých složek do jediného celku.

Vedle změny a přetrvávání musíme do analýzy přírody přijmout ještě třetí rozměr – věčnost, respektive věčné objekty (*eternal object*),¹⁴ např. barvy nebo tvary. Ty představují čistou potencialitu vstupu (*ingression*) do nastávání aktuálních událostí (Whitehead 1925, 88).

Svou koncepcí imaginativního skoku směřujícího k ultimátní interpretaci organického charakteru aktuálních událostí¹⁵ se Whitehead odkazuje k dílu Francise Ba-

cona z roku 1627 *Silva Silvarum or A Natural History in ten Centuries*, a to konkrétně na následující pasáž: „Je jisté, že veškerá tělesa, přestože nemají žádný smysl, mají schopnost percepcie; neboť jestliže se jedno těleso vztahuje k druhému, existuje zde jistý druh volby, a to přijmout příjemné a nepustit či vyloučit to, co je nevděčné. . .“ (Bacon 1627, 7)

Zde Whitehead nachází impuls, který ho dovedl ke koncepci prehenze – nekognitivního chápání – principu vznikání aktuálních událostí. Tento impuls spočívá v Baconově užití termínů, jež obvykle konotují organizmy mající vědomí: vnímat, uchopit, vyloučit, příjemný, nevděčný, a to k popisu inertní hmoty. Prehenze je základní princip nastávání zajišťující relevantní spojení aktuálních událostí, jejich vzájemné vstřebávání a zhodnocování, takže v základě reality vládne nepřetržitá kreativní síla (*creativity*),¹⁶ která má řád a směr. Současně je tím odstraněna dichotomie subjekt-vědomí.¹⁷

Třetím opěrným bodem organizmické filozofie je nové pojetí vědomí tak, že již není nezávislou aktualitou, ale funkcí tělesných událostí (*function of bodily events*): „... tělo je organizmus, jehož stavy regulují naše poznávání světa. Jestliže nám toto poznávání poskytuje vědění o transcendentálním světě, musí to tak být proto, že událost, kterou je tělesný život, v sobě zahrnuje aspekty univerza.“ (Whitehead 1925, 93)

Whitehead tedy chápe tělo jako samostatnou tělesnou událost, jejíž interioritu představuje naše vlastní soukromé psychologické pole, které umožňuje sebezpoznání naší celkové tělesné události. Skrze toto sebezpoznání dospějeme k vědomí prehenzivní jednoty všech způsobů, jak se nám mohou jevit entity vnějšího světa (Whitehead 1925, 74–75). Materialismus nedokáže vysvětlit naši bezprostřední subjektivní zkušenost. Whitehead z ní naopak vychází, a dospěje tak k organické koncepci přírody.

ZÁVĚR

Přesvědčivost Whiteheadova systému spočívá v jeho základech, které neleží nikde jinde než v srdci fyzikální vědy. Pojmy jako prostoročas, pohyb, kauzalita, kvantování, látka, vibrace, tok a transformace energie jsou ve Whiteheadově filozofii organicky propojené a představují výchozí body vznikajícího metafyzického systému obecných kategorií.

V takto ustanovených konturách přírody Whitehead ukázal, jak rozlišit molekuly, živé buňky, kameny, stromy, zvířata a lidi jako organizace svého druhu – společenství – primitivní nebo komplexní „kapky“ zkušenosti (*drops of experience*).¹⁸

Podle Lowa neměl, vyjma Platóna, na Whiteheada žádný filozof takový vliv jako básník William Wordsworth (srov. Lowe 1948, 232). Jistě to byla okouzlenost krásou každodennosti a senzitivita k živým hlubinám přírodního světa, které Whiteheada tolik přitahovaly na Wordsworthově poezii, a to již v době, kdy se zabýval jen matematikou. Whitehead připisoval významným básníkům filozofický význam, protože „vyjadřují hluboké intuice lidstva tím, že pronikají k tomu, co je univerzální v konkrétním faktu“ (Whitehead 1925, 88). A přesně toto bylo i podstatou Whiteheadova metafyzického úsilí: prostřednictvím imaginativních skoků pronikat k jádru naší intuice – k univerzálním podstatám.

Centrálním motivem výstavby komplexního systému idejí je nepochybně, Whiteheadův silný akcent na empirickou zkušenost, která podmiňuje racionalitu a smysluplnost každé vědecké teorie. Proto správně utvořené abstrakce jsou „dobře opodstatněné abstrakce, to znamená, že neabstrahují od všeho, co je důležité v naší zkušenosti“ (Whitehead 1925, 59). Nicméně i ta nejlépe utvořená abstrakce bude vždy něco postrádat a naše myšlení bude ochuzeno o jistý druh informací. Na druhou stranu myšlení bez abstrahování je nemožné, a proto je nutné být nanejvýše obezřetný při kritické revizi našich způsobů abstrahování.

A právě v tomto místě nachází své uplatnění filozofie. Jejím cílem je kritika již přežitých abstrakcí (Whitehead 1925, 59). I přes tuto nevyhnutelnou kritiku Whitehead nedoufá v to, že by kdy mohlo být dosaženo definitivně platného a ultimátního, tedy dále neanalyzovatelného, metafyzického systému prvotních principů. Nedostatečnost senzuální percepce i imaginativního vhledu a neúplnost jazyka jsou strážci neproniknutelného tajemství přírody: „Slova a fráze musí být napnuty směrem k obecnosti, která je cizí jejich běžnému užití; a přestože takové prvky jazyka budou ustanoveny jako technikálie, zůstanou metaforami mlčky prosícími o imaginativní skok.“ (Whitehead 1978, 4)

Můžeme říci, že při vytváření abstrakcí se naše mysl *dívá vzhůru*. Při jejich užití je *pohled* myslí naopak směřován *dolů*. Význam pojmu je totiž vázán na naši zkušenost, kterou prohlubujeme prostřednictvím komunikace, během níž je potřeba, abychom slyšené abstraktní jazykové pojmy propojovali prostřednictvím imaginativních spojek s naší zkušeností.

Whitehead udělal posun od věcí směrem k událostem majícím procesuální charakter a sledujícím určitý cíl. To mu umožnilo sjednotit vysvětlení přírodního dění a lidského jednání. Dříve bylo jako cílené chápáno pouze lidské jednání, zatímco příroda pouze slepě následovala mechanické zákony.

POZNÁMKY

¹ Pojmem „panfyzika“ (*pan-physics*) bývá označováno Whiteheadovo druhé, tedy „londýnské období“. Sám Whitehead tento termín používá pouze na jednom místě textů tohoto období, a to v díle *The Principle of Relativity with Applications to Physical Science* z roku 1922 (srov. Whitehead 1922, 4–5). Na ostatních místech je užito synonymních termínů „filozofie přírody“ (*philosophy of nature*) nebo „filozofie vědy“ (*philosophy of science*) (Andrle 2010, 49–50).

² Kritická analýza epistemologických pozic souvisejících se vznikem novověké vědy je známa jako kritika bifurkačních teorií. Whitehead bifurkací rozumí jakoukoli inkluzi myslí do popisu vztahů pozorovatelných v přírodě. Jako první z novověkých

myslitelů ji jasně formuloval Galileo Galilei ve svém spisu *Il Saggiatore (Prubír)* (Galilei 1957, 274). Dalšími novověkými mysliteli posilujícími bifurkační princip byli Descartes, Newton, Locke, Kant a Poincaré.

³ O přírodě samozřejmě můžeme přemýšlet ve spojení s myšlením o skutečnosti, že je o přírodě přemýšleno. To Whitehead vymezuje pojmem heterogenní myšlení. Během četby tohoto odstavce přemýšlíme heterogenně, nicméně celá přírodní věda je výlučně spjata s homogenním myšlením (Whitehead 1920, 3).

⁴ Kniha *Science and the Modern World* je založena na přednáškách proslavených na Lowellově institutu v Bostonu (Lowell Lectures). Byly napsány v září roku 1924, tedy krátce poté, co Whitehead přichází na Harvardovu univerzitu, a byly zde prezentovány v únoru roku 1925. Z původních třinácti přednášek bylo proslaveno pouze devět, resp. osm – šestá přednáška „Modern Thought“ je v knize rozdělena do kapitol „Relativity“ a „Quantum Theory“ a v knize jsou publikovány v lehce rozšířené podobě. Kapitoly „Mathematics as an Element in the History of Thought“ a „Religion and Science“ byly původně určeny pro jiné účely. Kapitoly „Abstraction“ a „God“ jsou zcela nové a v knize se objevují poprvé (Whitehead 1925, ix).

⁵ Vysvětlení Whiteheadovo alternativního pojetí časoprostorového kontinua viz str. 7 této studie.

⁶ Provokativní výjimkou je pro Forda užití pojmů „occasion“ a „occasion of experience“ v šesti paragrafech kapitoly „Mathematics as an Element in the History of Thought“. Důvodem je podle něho skutečnost, že Whitehead měl již tyto pojmy ve své mysli, ale snažil se je obejít jako prozatím nevhodné pro pouze předběžný metafyzický rámeček. Těchto šest odstavců Ford, na základě kompoziční analýzy, vidí jako další možný dodatek, jenž je v úzkém spojení s kapitolou „Abstraction“ a z ní také vyplývající, nikoli tvořící její předpoklad. Byly tedy do druhé kapitoly přidány až po napsání kapitoly desáté. Z tohoto důvodu není tato adice přiřazena k předchozím třem, které metafyzický shift teprve předznamenávají (Ford 1984, 10–11).

⁷ Abychom se v běžném životě mohli orientovat v realitě, pracujeme s představami věcí a jejich stavů. Tím však nahrazujeme pohyblivé měnící se kontinuum za pevné tendenční body. Náš intelekt pracuje s pevnými pojmy a pevnými vjemy, tím mu však ze skutečnosti uniká to, co je její podstatou (Bergson 2003, 205–206).

⁸ Tato prostá lokace se v zásadě vztahuje pouze k tzv. *částečné* abstrakci. Jestliže ji považujeme za plně konkrétní, dopouštíme se dle Whiteheada tzv. omylu špatně umístěné konkrétnosti (*fallacy of misplaced concreteness*) (Whitehead 1925, 52). Taková abstrakce je špatně vztahovaná ke konkrétnímu zkušenostnímu obsahu.

⁹ Prehenzivní jednoty jsou jednotami právě proto, že nemohou existovat jako izolované determinanty.

¹⁰ Whitehead zde naráží na Leibnizův koncept perspektivismu, podle kterého každá substance, monáda zrcadlí z určité perspektivy celý vesmír: „Nyní tato souvislost nebo adaptace všech stvořených věcí k sobě navzájem, znamená, že každá jednoduchá substance má vztahy vyjadřující současné veškeré ostatní vztahy a důsledkem toho je věčně žijícím zrcadlem vesmíru.“ (Leibniz 2008, § 56) U Leibnize jsou to monády zrcadlící perspektivy vesmíru, u Whiteheada události uchopené v čase a prostoru do prehenzivní jednoty.

¹¹ Je důležité Whiteheadovu organizmickou koncepcí nezaměňovat s koncepcí vitalizmu. Pro Whiteheada představuje vitalizmus pouhý kompromis: neživá příroda je určována čistě mechanistickými principy a předpokládá, že tento mechanismus je částečně zmírňován prostřednictvím živé přírody (Whitehead 1925, 80).

¹² Vyjádření této skutečnosti Whitehead opět nachází u Wordswortha, jehož poezie je svědec tím o tom, že příroda nemůže být oddělena od svých estetických hodnot, o kterých můžeme říci, že vznikají z nahromadění jisté zádumčivé přítomnosti celku nad částmi (Whitehead 1925, 89).

¹³ Aktuální události nevznikají *ex nihilo*, ale vždy zdědí něco z předchozí události. Přesto *causa sui*, díky způsobu, kterým přijme a zpracuje data z minulé události, vždy přinese světu nějakou novost. Je však také striktně limitována ve svém rozsahu: jakmile dosáhne svého završení (*satisfaction*), zaniká: „Žádná aktuální událost nemá historii. Nikdy se nemění. Pouze nastane a zahyne.“ (Whitehead 1933, 204) Změna, tak jak ji chápe Whitehead, „je rozdíl mezi aktuálními událostmi zahrnutými v nějaké determinované události“ (Whitehead 1978, 73).

¹⁴ Koncepce věčných objektů je analogická k Platónově koncepcí idejí. Je zde však zásadní rozdíl: Platón chápe své ideje jako bezčasé, superiorní a soběstačné oproti proměnlivým věcem (Platón 1993, 8; 211b). Whiteheadovy věčné a časové objekty se navzájem potřebují. Věčné objekty představují vzory a čisté potentiality pro možné podoby procesu, tedy pro vznikající časové objekty.

¹⁵ Daný charakter aktuálních události však nemůžeme interpretovat jako ultimátní *in perpetuum*. Vždy jsme limitováni našimi aktuálními poznávacími schopnostmi. Whitehead si byl dobře vědom nemožnosti dosažení skutečně definitivního explikačního schématu. Proto jsou tyto ustanovené metafyzické principy spíše ultimátní ve smyslu pro danou dobu a čekající na své překročení.

¹⁶ Kreativita je pro Whiteheada nejobecnější princip charakterizující ultimátní skutečnost, principem vzniku novosti a komplexní jednoty (Whitehead 1978, 21).

¹⁷ Whiteheadův přístup je v podstatě revizí Kanta, pro kterého svět emerguje ze subjektu, zatímco Whiteheadův subjekt (lépe řečeno „superject“) je produktem světa. Termín „superject“ Whitehead používá namísto pojmu „subjekt“ užívaného v substančně pojaté metafyzice, kde se subjekt se-

tkává s datem a následně na něj reaguje. Ve filozofii organismu se setkává datum s pocitováním a je dosaženo jednoty superjectu. Můžeme říci, že člověk neustále znovu a znovu krystalizuje v průběhu svého setkávání se světem. Whitehead je zde ve shodě s Williamem Jamesem, který rovněž odmítá dualitu myslí a hmoty: „Myšlenky jsou ve své konkrétnosti ze stejného materiálu jako věci.“ (James 1904, 491)

¹⁸ Tento termín si vypůjčil od Williama Jamese.

POUŽITÉ ZDROJE

- Andrle, Michal. 2010. *Whiteheadova filosofie přírody: Se zvláštním zřetelem k „londýnskému“ období*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Bacon, Francis. 1996 (1627). „Silva Silvarum or A Natural History in Ten Centuries.“ In *Collected Works of Francis Bacon, Vol. V*, eds. James Spedding, Robert L. Ellis a Douglas D. Heath, 7–164. Boston: Houghton, Mifflin and Company.
- Bergson, Henri. 1944. *Creative Evolution*. New York: Modern Library.
- Bergson, Henri. 2001. *Time and Free Will*. New York: Dover Publications.
- Bergson, Henri. 2003. *Myšlení a pohyb*. Praha: Mladá fronta.
- Ford, Lewis S. 1984. *The Emergence of Whitehead's Metaphysics 1925–1929*. New York: State University of New York Press.
- Galilei, Galileo. 1957. „The Assayer.“ In *Discoveries and Opinions of Galileo*, ed. Stillman Drake, 231–280. New York: Doubleday.
- Guy, Fritz. 1966. „Comments on a Recent Whiteheadian Doctrine of God.“ *Andrews University Seminary Studies* 4: 107–134.
- James, William. 1904. „Does ‚Consciousness‘ Exist?“ *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods* 1 (18): 477–491.
- Johnson, Arthur Henry. 1959. „Leibniz and Whitehead.“ *Philosophy and Phenomenological Research* 19 (3): 285–305. doi: 10.2307/2105222.
- Lawrence, Nathaniel. 1956. *Whitehead's Philosophical Development: A Critical History of the Background of Process and Reality*. Berkeley: University of California Press.
- Leclerc, Ivor. 1957. „Whitehead's Philosophy.“ *The Review of Metaphysics* 11 (1): 68–93.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. 1898 (1714). *The Monadology*. London: Forgotten Books.
- Lowe, Victor. 1948. „The Philosophy of Whitehead.“ *The Antioch Review* 8 (2): 223–239.
- Lowe, Victor a R. C. Baldwin. 1951. „Bibliography of the Writings of Alfred North Whitehead.“ In *The Philosophy of Alfred North Whitehead*, ed. Paul A. Schilpp, 745–778. La Salle, Illinois: Open Court.
- Platón. 1993. *Symposion*. Praha: OIKOYMENH.
- Rapp, Friedrich a Reiner Wiehl. 1990. *Whitehead's Metaphysics of Creativity*. New York: State University Plaza.
- Whitehead, Alfred North. 1919. *An Enquiry Concerning the Principles of Natural Knowledge*. London: Cambridge University Press.
- Whitehead, Alfred North. 1920. *The Concept of Nature*. London: Cambridge University Press.
- Whitehead, Alfred North. 1922. *The Principle of Relativity with Applications to Physical Science*. London: Cambridge University Press.
- Whitehead, Alfred North. 1925. *Science and the Modern World*. New York: The New American Library.
- Whitehead, Alfred North. 1933. *Adventures of Ideas*. New York: Simon & Schuster.
- Whitehead, Alfred North. 1958. *Modes of Thought*. New York: Capricorn Books.
- Whitehead, Alfred North. 1970. „Autobiografické poznámky.“ In *Matematika a dobro a jiné eseje*, 5–18. Praha: Mladá fronta.
- Whitehead, Alfred North. 1978. *Process and Reality: An Essay in Cosmology*. New York: The Free Press.
- Whitehead, Alfred North a Arthur Henry Johnson. 1952. *Whitehead's Theory of Reality*. Boston: The Beacon Press.

